

ISSN: 2146-1961

Güzel, H. (2024). Telhab'da Halaçça-Oğuzca Dil İlişkileri, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 15(58), 1721-1739.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.4551>

Makale Türü (ArticleType): Araştırma Makalesi

TELHAB'DA HALAÇÇA-OĞUZCA DİL İLİŞKİLERİ

Hasan GÜZEL

Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, hasan.guzel@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4201-8634

Gönderim tarihi: 14.04.2024

Kabul tarihi: 08.11.2024

Yayım tarihi: 01.12.2024

Öz

İran'ın Merkezî ve Kum vilayetlerine bağlı köylerinde konuşulan Halaçça, koruduğu eskicil özellikler açısından Türklük Bilimi araştırmaları için çok önemlidir. Halaçça, aynı zamanda dil ilişkileri alanına da önemli veriler sağlamaktadır. Sınırlı bir bölgede konuşulan Halaçça hem Türk dilleri hem de diğer dillerle etkileşim içinde olmuştur. Bu çalışma, Merkezi vilayeti sınırları içerisinde yer alan Telhab Köyü'ndeki Halaçça-Oğuzca dil ilişkilerini ele almaktadır. Bugün yaşadıkları coğrafyaya gelene kadar yüzyıllar boyunca geniş bir alanda hareket halinde oldukları tarihi kaynaklardan takip edilen Halaçlar, farklı bölgelerde Oğuz halklarıyla temas kurmuştur. Bu temasın izlerini Halaççada görmek mümkündür. Eldeki çalışma, Gerhard Doerfer ve Semih Tezcan'ın çalışmalarında da ele alınan bu izlere boyut kazandırma amacını taşımaktadır. Çünkü bu diller arasında günümüzde ne tür bir dil ilişkisi olduğu neredeyse hiçbir çalışmanın odağında yer almamıştır. Halaçça-Oğuzca dil ilişkilerinin günümüzdeki durumunu daha iyi anlayabilmek için Halaç ve Oğuz Türklerinin bir arada yaşadığı Telhab Köyü'nden derlenen veriler kullanılmaktadır. Bu köyde yaşayan katılımcılardan elde edilen veriler incelendiğinde Halaçça üzerinde Oğuzcanın yoğun etkisi görülmektedir. Halaççadaki Oğuzca etki, çalışmada iki katmanda incelenmektedir. Birinci katmanda Eski Oğuzcanın etkisi ele alınırken ikinci katmanda güncel etkiye değinilmektedir. Veriler, etkinin daha çok söz varlığında olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Telhab'da konuşulan Halaççada, Oğuzcanın ses ve biçim özelliklerinin de kopyalandığı tespit edilmiştir. Bir dilden diğer dile kopyalanması görece zor olan biçim ve biçimsözdizimsel özelliklerin Oğuzcadan Halaççaya kopyalanması etkinin derecesini göstermektedir. Bu etki Oğuzcadan Halaççaya asimetric bir özellik göstermektedir. Halaççanın bu bölgede Oğuzcayı etkilemediği de tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler Lars Johanson'un Türkçe dil ilişkilerinden yola çıkarak ortaya koyduğu kod kopyalama teorisine göre değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halaçça, Oğuz dilleri, dil ilişkileri.

Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Güzel, Hacettepe Üniversitesi, hasan.guzel@hacettepe.edu.tr

Etik Kurul Onayı: Hacettepe Üniversitesi, 19/12/2017, 35853172/433-20 sayılı karar

İntihal/Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayım etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

KHALAJ-OGHUZ LANGUAGE CONTACTS IN TALKHAB**ABSTRACT**

Khalaj, which is spoken in the villages of Markazī and Qom provinces of Iran, is very important for Turkic Studies in terms of the archaic features it preserves. Khalaj also provides important data in the field of language contacts. Spoken in a limited area, Khalaj has interacted with both Turkic and other languages. This study deals with the Khalaj-Oghuz language contacts in Talkhab village located in the borders of the Markazī province. The Khalaj people, who have been moving in a wide area for centuries until they came to the geography they live in today, came into contact with Oghuz peoples in different regions. It is possible to see the traces of this contacts in Khalaj. The present study aims to add dimension to these traces, which are also discussed in the works of Gerhard Doerfer and Semih Tezcan. Because almost no study has focused on what kind of linguistic contact exists between these languages today. In order to better understand the current state of the Khalaj-Oghuz language contacts, data collected from Talkhab, where Khalaj and Oghuz Turks live together, are used. When the data obtained from the participants living in this village are analysed, it is seen that Oghuz language has a strong influence on the Khalaj. The Oghuz influence on Khalaj is analysed in two layers in study. In the first layer, the influence of Old Oghuz is analysed, while in the second layer the current influence is discussed. The data show that the influence is mostly in the vocabulary. In addition, it is determined that the phonological and morphological features of Oghuz are copied in the Khalaj spoken in Talkhab. The copying of morphological and morphosyntactic features, which are relatively difficult to copy from one language to another, from Oghuz to Khalaj shows the degree of influence. This influence is asymmetrical from Oghuz to Khalaj. It was also found that Khalaj does not influence Oghuz in this region. The data obtained in the study are analysed according to Lars Johanson's code-copying theory based on Turkic language contacts.

Keywords: Khalaj, Oghuz languages, language contacts.

GİRİŞ

Günümüzde Kum ve Merkezi vilayetlerine bağlı irili ufaklı köylerde yaşayan Halaçlar ve dilsel özellikleri nedeniyle Halaçça, uzun bir süredir Türkolojinin önemli çalışma alanlarından biri olmuştur. Halaçların nüfus bilgileri ile ilgili kaynaklarda (bk. Bosnalı, 2009; Hatami Khajeh 2013) farklı bilgiler mevcuttur. Doerfer ve doktora öğrencileri Tezcan, Hesche ve Scheinhardt'ın geçen yüzyılın ikinci yarısında (1968-1973) yaptığı araştırmalardan sonra Halaçlar ve dilleri ile ilgili araştırmaların sayısı artmışsa da Halaç dili ve tarihiyle ilgili yeterince aydınlatılmayan birçok konu vardır. Tarihleriyle ilgili çeşitli kaynaklarda bilgiler yer alsa da (bk. Konukçu, 1997; Tezcan, 2018) özellikle İslamiyet öncesi durumlarıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. En açık bilgileri Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvân*'ında görmekteyiz. Kâşgarlı, Türkmen maddesinde 22 Oğuz boyu hakkında bilgi vermiştir. Bu 22 boy arasında Halaç adı yoktur. Bununla birlikte Türkmen göçünden bahsederken Türkmenlerin bitkin bir biçimde göçe koyulan iki kişiyi gördüğünü ve Türkmenlerin onlara *Kal Aç* dediklerini ifade etmiştir. Mahmud, bunların daha sonra Halaç biçiminde adlandırıldıklarını ve iki kabileden oluştuklarını belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 520). Etraflarındaki halklara göre görece küçük bir topluluk olan Halaçların, özellikle İslamiyet sonrasında, göç ve savaşlardan dolayı çok hareketli dönemler geçirmiş oldukları tanıklanmaktadır. İslamiyet öncesi tarihleri aydınlatılmayan Halaçların, birçok Türk boyu ile aynı coğrafyalarda yaşamış oldukları bilinmektedir. Doerfer'e göre Halaçlar ile Oğuzların ataları 9. yüzyılda aynı coğrafyada yaşamışlardır (Doerfer, 1988, s. 1). Halaçların İslamiyet'in başlangıcında Hindistan, Secestan, ve Horasanın bazı bölgelerinde yaşamış olabilecekleri, daha sonra Ceyhun ırmağının Horasan tarafına geçtikleri düşünülmüştür (bk. Tezcan, 2019). Halaçların Timur döneminde bugün de yaşadıkları Save ve Kum bölgelerinde oldukları kaydedilmiştir (Hatami Khajeh, 2013, s. 63).

Bugün yaşadıkları coğrafyaya gelene kadar yüzyıllar boyunca geniş bir alanda hareket halinde oldukları tarihi kaynaklardan takip edilen Halaçların dilleriyle Oğuz dilleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar birçok çalışmanın konusu olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında Halaççadan kayıtlar yapılmıştır. İlk kayıtlar Minorsky tarafından 1906 ve 1907 yıllarında yapılmıştır. Minorsky daha sonra "The Turkish dialect of the Khalaj" adlı bir makale yayımlamıştır. Halaçça, bu ilk dönem çalışmalarında, Azerbaycan Türkçesinin bir varyantı olarak görülmüştür. Gerçekten Halaçça, diğer Türk dillerinden büyük ölçüde izole bir şekilde varlığını sürdürmesine rağmen özellikle Batı Oğuzcası ile birtakım ortaklıklara sahiptir. Her iki dilde diğer Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan *-mAs* yerine Eski Türkçe olumsuz geniş zaman eki *-mAz*'ı ve **A yor-* biçiminden gelişen şimdiki zaman yapılarını korumuştur. Halaçça ile Batı Oğuzcası arasındaki ilişki *var-*, *var*, *ver-* ve *ol-* eylemlerindeki sistematik **b- > v-*; \emptyset gelişimi, *qan-* yapısından türeyen ve Eski Türkçe *qāno* 'hangi' sözcüğüne de dayanan niteleme yapılarının korunması ve *+DIK* ile belirtilen iyelik yapılarının sıfat tümcelerinin eylem tabanları olarak kullanımı gibi hususlar üzerine temellenmiş durumdadır (Schönig, 2013, s. 231). Doerfer, Halaçça ile Batı Oğuzcası arasındaki bu ortak özellikleri kabul etmekle birlikte Halaççanın birçok açıdan ilişkilendirilmek istenen Batı Oğuzcasından farklılaştığını ifade etmiştir. Bazı Azerbaycan Türkçesi varyantlarında ve Türkiye Türkçesinde bazen ortaya çıkan ikincil bir *h-* sesine karşılık Halaççadaki söz başı *h-* sesi düzenli ve birincildir (Doerfer, 1978).

Halaçça ve diğer Türk dilleri arasındaki ilişkiler birçok çalışmada tartışılmıştır (bk. Doerfer, 1968, 1974; Gülsevin, 1992, 2016; Ceylan, 1994). Bu çalışmalar kısıtlı malzeme ile yapılmıştır. Halaçça ile ilgili çalışmalar arttıkça diğer Türk dilleri ve İrani dillerle olan ilişki daha iyi anlaşılacaktır. Bu doğrultuda Halaçça üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar bu alana katkılar sağlamaktadır (Akkuş, 2021a, 2021b, 2022; Akkuş & Ahmadi 2023; Bosnalı, 2010, 2012; Doğan, 2016, 2017, 2019; Dolati, 2017, 2022; Gökdağ 2010a, 2010b; Güzel, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023a, 2023b; Ragagnin, 2020). İran'daki diğer birçok etnik azınlık dili gibi resmî dil politikaları nedeniyle daralma sürecine giren Halaççanın her varyantından derlenecek metinler ve bu metinler üzerine yapılacak çalışmalar alana daha fazla katkı sağlayacaktır. Bu amaçla bu çalışmada Telhab'dan derlenen metinlerde tespit edilen Oğuzca etkiye değinmek istiyoruz. Çünkü Telhab Halaçları arasında derlenen metinlerde Halaçça-Oğuzca dil ilişkilerinin güçlü etkileri görülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Oğuzca-Halaçça dil ilişkilerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler Lars Johanson'un (2002) *Kod Kopyalama Modeli*'ne göre incelenmiştir. Bu modele göre, herhangi iki dil etkileşimde bulunduğu, sosyal olarak baskın dilden (B), sosyal olarak zayıf olan dile (A), dilin her boyutundan unsurlar kopyalanır. Kopyalanan unsurlar baskın dilin sisteminden çıkarak alıcı dilin koduna uyarlanır. Bu unsurların alıcı dilin sistemine uygun hale gelmeleri belirli süreçlere bağlıdır. Bu süreç içerisinde alıcı dilinin sistemine uymayan gereksiz ses, biçimbilgisi, sözdizimsel özellikleri bırakılır, alıcı dilin sistemine uyum için gerekli olan eklemeler yapılır.

Geleneksel ilişki dilbiliminde *interferenz*, *borrowing*, *transfer* vb. birçok terim kullanılmıştır. Bu sözcüklerin kafa karıştırıcı mecaz kullanımları Johanson tarafından eleştirilmiştir. Johanson, yaptığı çalışmalarda *kod kopyalama* (code copying) terimini kullanır. Baskın dilden zayıf dile genel, seçilmiş ve karışık olmak üzere üç tür kopyalama söz konusudur. Genel kopyada, B diline ait bir unsur, bütün yapısal özellikleriyle (ses, bitişme, anlam ve sıklık) birlikte A dilindeki çerçeveye kopyalanır. Örneğin İngilizce *market* sözcüğü Türkiye Türkçesine bütün yapısal özellikleriyle kopyalanmıştır. Seçilmiş kopyalarda B bloklarının materyal, birleşme, anlam ve sıklık özelliklerinden biri veya birkaçı kopyalanır. Örneğin B bloklarının sadece anlamsal özellikleri A diline kopyalanabilir. İngilizce *star* sözcüğünün "eğlence yıldızı" anlamı Türkiye Türkçesine kopyalanmıştır. Karışık kopyalar, içlerinde seçilmiş kopyaların olduğu genel kopyalara verilen addır. Johanson, bu tür kopyalara, Özbekçe *yarimavtomat* "yarıotomatik" < Rusça *poluavtomat* yapısını örnek gösterir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İran'ın Aştiyan iline bağlı Telhab köyündeki Halaçlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem çalışma grubunu Telhab'da yaşayan ve uzun süreliğine köyden ayrılmamış Halaçlar oluşturmaktadır. Telhab'da yaşayan 18 kişiden alınan veriler kullanılmıştır. Bu nitel araştırmada katılımcılar maksimum

varyasyon amaçlı olarak seçilmiştir. Araştırmada dil ilişkilerinin içeriğini değiştirebileceği düşünülen eğitim düzeyi, cinsiyet, farklı yaş aralıkları vb. varyasyonlar dikkate alınarak katılımcılar belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra anadili konuşurlarına sorulacak sorular oluşturulmuştur. Sorular oluşturulurken daha önce alan araştırması yapmış olan uzmanların görüşlerinden yararlanılmıştır. Bu çalışma için Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü Etik İlkeler ve Etik Kurulu'ndan 19.12.2017 tarih ile 35853172/433-20 karar numaralı etik kurul onayı alınmıştır. Katılımcılara on altı soru yöneltilmiş, bu sorulara cevap verilmesi istenmiştir. Bu çalışmada kullanılan veriler İran'ın Telhab köyünde yaşayan Halaçlarla yüz yüze yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Çalışma çerçevesinde katılımcılar ile çevrimiçi görüşmeler de yapılmıştır. Katılımcılar sorulan sorulara Telegram, Instagram, Whatsapp gibi sosyal ağlar üzerinden de cevaplar vermişlerdir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme biçimindeki sorulara verilen yanıtlar deşifre edilmiş ve transkripsiyonu yapılmıştır. Daha sonra verilerin içerik analizi yapılmıştır. Daha sonra veriler kod kopyalama modeline göre incelenmiştir. Ses, biçim ve biçimsözdizimsel verileri sınıflandırılmış örnekler ilişkilendirilmiştir. Tüm veriler aynı zamanda Eski Oğuzca tabakası ve Yeni Oğuzca tabakası biçiminde kodlanmıştır. Her bir özellik için sık sık doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Doğrudan alıntılar yapılırken katılımcılar K1, K2, K3 biçiminde kodlanmıştır.

BULGULAR

Telhab Halaççasında Oğuzca Etki

Sesbilgisi

Halaççanın ses sistemi Türk dilleri araştırmaları için önemli özellikler gösterir. Bu dilin varyantları incelendiğinde Farsça ve Oğuzcanın etki derecesine göre varyantların da çeşitlilik gösterdiği görülür. Telhab'da konuşulan Halaçça karakteristik özellikleri nedeniyle Halaççanın önemli ağızlarından biri sayılır (bk. Güzel, 2020, 2021, 2023a). Telhab Halaççası diğer ağızlar gibi Farsçanın ünlü sisteminden etkilenmiştir. Farsçanın etkisiyle /ı/, /ü/, /ö/ sesleri çoğunlukla kullanımdan düşmüştür. Bunun yerine /i/, /e/, /u/ seslerinin kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte Telhab'da konuşulan Halaçça aynı zamanda Oğuzcanın da etkisi altındadır. Özellikle bazı örneklerde /a/ sesinin yuvarlaklaşarak /u/'ya değişmesi Oğuzca etki ile açıklanabilir: *barmaq* > *burmaq* (Doerfer, 1988, s. 37).

Telhab ağızında ünsüz sisteminde Oğuzcanın yoğun etkisi görülmektedir. Söz başı /q-/ sesi genel anlamda Halaç ağızlarında korumaktadır. Örneğin Xarrab Ağızında *qara* "kara" sözcüğünde bu sesin korunduğu görülmektedir. Bununla birlikte hem Farsça hem de Oğuzcanın etkisiyle Halaççanın ağızlarında /q-/ ve /ɣ-/ seslerinin kullanımı

konusunda kararsızlık söz konusudur (Doerfer, 1988, s. 44-45). Telhab Halaççası da Oğuzca ve Farsça etkisinin en fazla olduğu ağızlardan biri olarak bu seslerin kullanımı konusunda çeşitlilik göstermektedir. Doerfer'in (1988, s. 44) verdiği *qaş ~ gaş, quş ~ guş, qa:din ~ ga:din* örneklerindeki kararsızlık Telhab Halaççasında çok sık tanıklanabilmektedir.

(1) THal.

mæn sændä ilgärtärdä bi yuş kördüm Tälxa:b'ça bo vâqt bucur **yuş** olmaz ärti
ben sen-AYR önce-ÜST-AYR bir kuş gör-GEÇ.1TK Telhab-BUL bu vakit böyle kuş ol-OLZ EKF-
GEÇ.3TK

(2) THal.

hoÿri ki unuy ki kördü hirin **yâşi** o: sæqqa:li vâ:ramuş,
hırsız BAĞ onu BAĞ gör-GEÇ.3TK beyaz kaş-İYE.3TK BAĞ sakal-İYE.3TK var-EKF.GEÇ.3TK
færa:muş etmiş bo kimär
düşün-GEÇ.3TK bu kim-BİL

"Hırsız o beyaz kaşlı ve beyaz sakallı adamı görünce kim olduğunu düşünmüş."

Eski Türkçe söz içi /-q-/ sesi de Halaççada kararsız bir görünüm sergiler. Bu ses Halaçça ağızlarda /-q-/, /-x-/, /-y- / biçimlerinde görülebilir. Derlenen metinler incelendiğinde Telhab ağızında sıklıkla /-x/ biçiminde görülmektedir. Bunun nedeni Oğuzca etkidir. Telhab'dan derlenen aşağıdaki örneklerde özellikle geçmiş zaman eklerinden önce sesin kullanımı göze çarpmaktadır.

(3) THal.

dâ:yi:m ækki yıl zæbâ:n-e İngilizisi **hoxumuş**
Dayı-İYE.1TK iki yıl dil-İZF İngilizce oku-GEÇ.3TK
"Dayım iki yıl İngilizce okumuş."

(4) THal.

tuno:rx **vararrattux** hikmäki **alarratux** o: **o:narrattux**
tandır-YÖN git-GEN.EKF.GEÇ.1ÇK ekmek-BEL al- GEN.EKF.GEÇ.1ÇK BAĞ oyna-GEN.EKF.GEÇ.1ÇK
"Tandıra giderdik ekmeği alırdık ve oynardık."

(5) THal.

bi oylı **toxuz** yaşluy bi oylı yetti yâşluy ärti
bir oğlu dokuz yaşlı bir oğlu yedi yaşlı EKF.GEÇ.3TK
"Bir oğlu dokuz bir oğlu yedi yaşındaydı."

Eski Türkçe /-y/ sesi Oğuz dillerinde çok heceli sözcüklerin sonunda düşer. Örneğin Eski Türkçe *sarıy*, Türkiye Türkçesinde *sarı*. Halaçça genel olarak çok heceli sözlüklerin sonundaki /-y/ sesini korur. Bununla birlikte özellikle Oğuzcanın etkisiyle bu sesin düştüğü örnekler tanıklanmıştır. (6) örneğinde *soray al-* "sormak", (7) örneğinde *hatluy* sözcüklerinin sonundaki ünsüz düşmüştür.

(6) THal.

sæn bilioriy tilimiz hadru ämmâ ägär u hadru diyâ:rdâ bo:ra kâldiy
sen bil-ŞİM.2TK dil-İYE.1ÇK ayrı BAĞ BAĞ o ayrı diyar-AYR buraya gel-
GEÇ.3TK

sora almalu bo:ra xälâcâr yâ: torqâr çon bilmâzâr
sor-GER.3TK. burası Halaç-BİL BAĞ Türk-BİL çünkü bil-GEN.OLZ.3TK

“Sen dilimizin ayrı olduğunu biliyorsun fakar eğer o ayrı bir yerden buraya gelirse Türk mü Halaç mı olduğumuzu sormalı, çünkü bilemez.”

(7) THal.

qara hatlu bi nâfâr kâlmış mullâ xâ:numiykâ
kara atlı bir kişi gel-EKF.GEÇ.3TK molla hanım-İYE.3TK-YÖN
haymuş tuno:r iççâr næ bişâr?
söyle-EKF.GEÇ.3TK tandır içinde ne piş-GEN.3TK

“Kara atlı bir kişi gelmiş (ve) Hoca’nın hanımına demiş: Tandır içinde ne pişer?”

Eski Türkçe söz içi başı /t-/ ve söz içi /-t-/ sesinin durumu çağdaş Türk dillerinde değişkenlik gösterir. Örneğin söz içi /-t-/ uzun vokallerden sonra da Halaççada genel olarak (örneğin Hal. *âtum* “(benim) adım” şeklinde) korunmasına rağmen Türkiye Türkçesi gibi Oğuz dillerinde /-t-/ > /-d-/ değişimi gerçekleşmiştir (Türkiye Türkçesinde bu sözcük *adım* şeklindedir.) (bk. Doerfer, 1988, s. 53). Aynı şekilde Eski Türkçe söz başı /t-/ sesi Halaç ağızlarında genellikle korunur. Bu ses Oğuz dillerinde çoğunlukla /d-/ sesine değişmiştir. Hal. *to:n* : Og. *don* “elbise”, Hal. *tiş-* : Og. *düş-* “düşmek” gibi. Oğuzcanın etkisiyle Telhab Halaççasında söz başı ve söz içi /t-/, /-t-/ seslerinin dağınık biçimde /d-/, /-d-/ sesine değiştiği görülür.

(8) THal.

hæç pulu yoqattu, istidâ bi: **do:n** o: hâvidâ bi:
hiç pul-İYE.3TK yok-EKF.GEÇ.3TK üst-İYE.3TK-BUL bir elbise ve ev-İYE.3TK bir
hikmâk vardu Şa: Abbas ya:ni
ekmek git-GEÇ.3TK Şah Abbas yanı

“Hiç parası da yoktu, üstünde bir elbise evinde bir ekmek (vardı), Şah Abbas’ın yanına gitti.”

(9) THal.

mænim **â:dum** Mohsânâr o: mæn Telxa:bluyam, fâ:mi:lim dæq bo:da yaşo:r
Benim ad-İYE.1TK Mohsen-BİL BAĞ ben Telhablı-BİL.1TK aile-İYE.1TK de burada yaşa-ŞİM.3TK

“Benim adım Mohsen’dir ve ben Telhablıyım, ailem de burada yaşıyor.”

(10) THal.

o sora almuş ki mænüm bâ:bâ:m kimâr, u çay dæq aqsæqqal haymuş
o sor-GEÇ.3TK BAĞ benim baba-İYE.1TK kim-BİL o zaman de aksakallı söyle-GEÇ.3TK
sænüy bâ:bâ:n u:da **düşmüş** o: hölmüş
senin baba-İYE.2TK oradan düş-GEÇ.3TK BAĞ öl-GEÇ.3TK

“O sormuş ki benim babam kimdir? O vakit ihtiyar demiş ki senin baban oradan düşmüş ve ölmüş.”

Eski Türkçe söz içi /-d-/ günümüz Türk dillerinde farklı seslere gelişmiştir. Öyle ki bu ses Türk dillerinin sınıflandırılmasında sıklıkla kullanılan ölçütlerden bir tanesidir (bk. Güzel, 2018). Bu ses Halaççada genellikle korunmaktadır. Örneğin *hadaq* “ayak”, *qurduq* “kuyruk”. Bu ses dağılık olarak Telhab Halaççasında da Oğuz dillerinde olduğu gibi /-y-/ sesine değişmektedir.

(11) THal.

şâ:m olduqi qı:zlar qaşang libâ:s kâyrättiler älläriy boyarrattular.
akşam ol-ZFE kız-ÇK güzel elbise giy-GEN.EKF.GEÇ.3ÇK el-İYE.3ÇK-BEL boya-GEN.EKF.GEÇ.3ÇK
“Akşam olduğunda kızlar güzel elbise giyerlerdi, ellerini boyarlardı.”

Biçimsözdizimsel Etki

Halaççada bulunma durumunu işaretlemek için /-çA/ biçimbirimi kullanılır. Bu birim, Eski Türkçede de görülür. Ama Eski Türkçede genellikle “eşitlik durumu eki” olarak tanımlanmıştır. Bu biçimbirim, “yer” dışında da bazı işlevlerde kullanılmıştır (bkz. Doerfer, 1988, s. 88). Oğuz dillerinde bulunma durumu işaretleyici olarak kullanılan /-DA/ biçimbirimi Telhab Halaççasına kopyalanmıştır. Bu birimin kullanılma sıklığı /-çA/’dan düşüktür:

(12) THal.

yuolda bi: qaq vâ:rrattu
yol-BUL bir karga var-EKF.GEÇ.3TK
“Yolda bir karga vardı.”

Halaççada ayrılma durumunu işaretlemek için isimlerin sonuna /-dA/ biçimbirimi eklenir (bk. Doerfer, 1988, s. 90). Örneğin *Telhab'da Tehra:nqa varduq* “Telhab’dan Tahran’a gittik”. Bununla birlikte Oğuzcanın etkisiyle ayrılma durumu için /-DAn/ biçimbiriminin de kullanıldığı görülmüştür. Bu kopya birim, özellikle adılar ile birlikte kullanır:

(13) THal.

sændän ilgär u: kälmişsätti
sen-AYR önce o gel-GEÇ-EKF.GEÇ.3TK
“Senden önce o gelmişti.”

(14) THal.

bizdän so:ræ munayü olattı
biz-AYR sonra böyle ol-EKF.GEÇ.3TK
“Bizden sonra böyle olmuştu.”

(15) THal.

buniy qi:çimdan hipigä
bunu kış-İYE.1TK-AYR çıkar-EMİR-2TK
“Bunu kışından çıkar.”

Halaççada geniş zaman eki $-(X)r$ biçimindedir. Örneğin *kelir* “gelir”. Oğuzcanın etkisiyle ekteki ünsüzden önce $-A$ sesinin kullanılması yaygınlaşmıştır.

(16) THal.

höyri hişär Şa: Abbas ya:niy varar körär bi: hær vâ:rar
hırsız iste-GEN.3TK Şah Abbas yanı git-GEN.3TK gör-GEN.3TK bir adam var-BİL.3TK
“Hırsız, Şah Abbas’ın yanına gitmek ister, varır, görür bir adam var.”

$-miş$ biçimbiriminin olumsuzu için Telhab Halaççasında genel olarak $-mAdUK$ kullanılır. Eski Türkçe metinlerde de tanıklanabilen bu özellik Oğuz dillerinde görülmez. Oğuz dillerinde bu birimin olumsuzu için $-mAmUş$ kullanılır. Örneğin Türkiye Türkçesinde *o gelmiş*, olumsuzu *o gelmemiş*. Telhab Halaççasında da Oğuzcanın etkisi ile $-mAmUş$ biçimbiriminin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

(17) THal.

u bizkâ ha:ydu ki ullar hävkâ kâlmâmiş.
o biz-YÖN söy-GEÇ.3TK ki onlar ev-YÖN gel-OLZ-GEÇ.3TK
“O bize onların eve gelmediğini söyledi.”

(18) THal.

bâ:bâ:m maktâpkâ varmamuş tülkü lâ:lâ: hoqumamuş u hayabilmâz.
Baba-İYE.1TK okul-YÖN git-OLZ-GEÇ.3TK tilki kardeş oku-OLZ.GEÇ.3TK o söyle-YET.OLZ.GEN.3TK
“Babam okula gitmemiş, Tilki Kardeş Hikayesi’ni okumamış, o size anlatamaz.”

Telhab Halaççasının yanısıra diğer Halaç ağızlarında da görülen $-gUJUK$, sözdizimsel olarak çarpıcı bir özellik gösterir. Hem niteleyici hem de yüklemleştirici olan bu ekin Oğuz dillerindeki karşılığı $-mAlI$ ’dır. Örneğin: Halaçça *kâlgilikâr*: Oğuzca *gelmelidur* (Doerfer, 1988, s. 141, 145). Oğuzcanın etkisiyle Telhab Halaççasında Oğuzcanın bu yapısının kopyalandığı tespit edilmiştir. Bu coğrafyada, iki biçimbirim birbirinin yerine kullanılma sıklığı yüksektir.

(19) THal.

bæ:d tæmâ:misuy baluqqa var-mali he
sonra tamam-İYE.3TK.İYE.3TK köy-YÖN git-GER.3TK ÜNL
“Evet, sonra bütün köylere gitmelidir.”

(20) THal.

nuhudiy meydâ:nça yıyıştururrattux, bo iş dæq kârimâliri
Nohut-BEL meydan-BUL toplâ-GEN.EKF.GEÇ.3TK bu iş de yapı-GER-BİL.3TK
“Nohutu meydana topladık, bu iş de yapılmalıdır.”

Halaççada, fiillerin 1. kişi çokluk için çekiminde zamir kökenli $-miz$ işaretleyicisinin kullanılması yaygındır. Örneğin *sibâ sizkâ kâlimiz* “yarın size geliriz”. Telhab Halaççasında Oğuzcanın etkisiyle $-Xq$ biçimbiriminin kullanılması da yaygınlaşmıştır.

(21) THal.

elâ:n dæq caşn tutaruq
şimdi de şölen tut-GEN-1ÇK
“Şimdi de şölen yaparız.”

(22) THal.

da:yimiy rāhmätlik næ:næ:si vâ:rattu ki biz buna xâ:lâ: hayittuq
dayı-İYE.1TK.İLG rahmetlik anne-İYE.3TK var-EKF.GEÇ.3TK BAĞ biz buna hala söyle-EKF.GEÇ.3TK
“Dayımın rahmetli annesi vardı ki biz ona hala derdik”

Söz Varlığı

Oğuzcanın Telhab Halaççasına etkisi, diğer ağızlarında olduğu gibi iki katmanda incelenebilir (Doerfer, 1978, s. 17; 1980, s. 188-204). Bu katmanlardan ilki Eski Oğuz tabakası, diğer katman ise geç dönem İran Oğuzcası etkisiyle oluşan katmandır. Halaççadaki Oğuzca etkiyi farklı katmanlara ayırarak incelerken kullanılan ölçüt *ünlü uzunluğudur*. Eski Oğuz tabakasına ait kopyalarda ünlü uzunluğu korunurken geç dönem Oğuzca kopyalarda ünlü uzunlukları kaybolmuştur. Doerfer’in farklı köylerden derlenen Halaçça metinlerden yola çıkarak Eski Oğuz tabakasına ait olabileceğini düşündüğü bağımsız biçimbirim kopyalarından bazılarının Telhab ağızından derlenen metinlerde de kullanıldığı tespit edilmiştir.

bâ:lduz “baldız” Eski Oğuz tabakasına ait olabilecek bir sözcüktür. Eski Türkçede tanıklanan bu sözcüğün Çağdaş Oğuz dillerinde kullanım alanı geniştir. Türkiye Türkçesinde ve İranda konuşulan Azericede *baldız* olarak kullanılan sözcüğün ilk hecesindeki ünlü uzun değildir. Horasancada, Halaççadaki biçiminde olduğu gibi ikinci hecedeki düz ünlü muhtemelen Farsçanın etkisi ile yuvarlaklaşmıştır. Sözcüğün Türkmençe biçiminde ise sözcüğün ilk hecesindeki ünlü uzundur. Doerfer’e göre bu sözcük muhtemelen Eski Oğuz tabakasına ait bir kopyadır. Doerfer, yukarıda adı zikredilen çalışmasında bu sözcüğün ilk hecesindeki ünlüyü normal uzunlukta göstermiştir (1980, s. 197; 1988, s. 23) Telhab Halaççaları arasında yapılan derlemelerde ise bu akrabalık teriminin ilk hecesindeki ünlünün uzun olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle bu sözcük Türkmençe biçimle aynı özelliği gösterir. Sözcüğün ikinci hecesindeki düz ünlü ise Horasancada olduğu gibi Farsçanın etkisiyle yuvarlaklaşmış olmalıdır.

(23) THal.

xâ:num sâsiy dæq zabt ettim mæsælæn bâ:cum, xâ:numum,
Kadın ses-İYE.3TK de kaydet-GEÇ.1TK mesela bacı-İYE.1TK eş-İYE.1TK
bâ:cu qi:zi, bâ:lduzum uniy qizi tæmâmuy sâsiy zabt iettim.
bacı kız-İYE.3TK baldız-İYE.1TK onun kız-İYE.3TK tamam-İLG ses-İYE.3TK kaydet-GEÇ.1TK
“Kadın sesi de kaydettim, mesela kız kardeşim, eşim, kız kardeşimin kızı, baldızım, onun kızı, tamamının sesini kaydettim.”

dâ:m “dam”: Halaçça *dâ:m*, eski Oğuz tabakasına ait bir kopyadır. Bu sözcük Çağdaş Oğuz dillerinde de yaygın bir biçimde kullanılır. Sözcüğün Türkmençedeki kullanımı (Türkm. *tām*) Eski Türkçe ile aynıdır. Sözcük

Türkmencede hem söz başı t- sesini hem de ünlü uzunluğunu korumuştur. Türkiye Türkçesi ve İranda konuşulan Azericede, sözcüğün ünlü uzunluğu kaybolmuş ve *dam* biçiminde korunmuştur. Sonkorca ve Horasancada sözcük uzun ünlülü tanıklanmıştır: *da:m* (Doerfer, 1980, s.196). Doerfer'in verdiği bu örnek Telhab Halaççasında da tanıklanmıştır. Bu sözcük Telhab Halaççasında Farsçanın etkisiyle yuvarlaklaşma eğilimindedir.

(24) THal.

kârdi u tâmi dâ:m istiçâ turor yâri tâmis eto:r sæn una
gör-GEÇ.3TK o şimdi dam üst-İYE.3TK-BUL dur-ŞİM.3TK yer-BEL temizle-ŞİM.3TK sen ona
hay biz xeleş matali örgänmək hişâ:miz
söyle-EMİR.2TK ben Halaç masal-İYE.3TK öğrenmek iste-GEN.1ÇK
"Sen, dam üstünde yeri duran, yeri temizleyen adama da "Halaç masalı öğrenmeyi isteriz" de."

da:nuş- "konuşmak" : Eski Türkçe *tanuş-* (?) ile ilişkilendirilen bu sözcük çağdaş Oğuz dillerinde de korunur. Türkiye Türkçesi ve Azericede *danış-* biçiminde kullanılan sözcüğün ünlü uzunluğu ortadan kalkmış, sözcüğün ikinci hecesinde düzleşme meydana gelmiştir. Kaşkayca'da ise bu sözcük *da:nış-* biçiminde aslı uzun ünlüyü korumuştur. Sözcüğün ikinci hecesindeki ünlü ise diğer Oğuz dillerinde olduğu gibi düzleşmiştir. Halaççanın diğer ağzlarında olduğu gibi (bkz. Doerfer, 1971). Telhab ağzında da çok işlek bir şekilde kullanılan bu sözcüğün ilk hecesinde ünlü uzunluğu korunur. Ayrıca bu sözcük diğer Oğuz dillerinde olduğu gibi söz başı ötümlü /d-/ ünsüzüne sahip olduğu için Eski Oğuz tabakasına ait bir biçimbirim kopyası olabileceği düşünülmüştür (Doerfer, 1980, s. 196). Sözcüğün ikinci hecesindeki ünlü Telhab Halaççasında daha çok *da:nuş* biçiminde yuvarlak ünlülü kullanılırken düz ünlülü biçimlerle kullanımı da tanıklanmıştır.

(25) THal.

qı:zim xelecî da:nuşubilmâz, momkonâr ki fâhm itgây kârâk unay kômâk itgâm
kız-İYE.1TK Halaçça konuş-YET-GEN.OLZ.3TK mümkün-BİL BAĞ anla-GEL-3TK gerek ona yardım et-GEL-3TK
"Kızım Halaçça konuşamaz, anlaması mümkündür ama ona yardım etmeliyim."

(26) THal.

kâşki: u vâqt men dâq sândilâ varibilsättim mân dæq da:nişibilârrättim
Keşke o vakit ben BAĞ seninle git-YET-ŞART-EKF.GEÇ.1TK ben BAĞ konuş-YET-GEN-EKF.GEÇ.1TK
"Keşke o vakit ben de seninle gelebilseydim ben de konuşabilirdim."

kâkârçî:k, gögerçî:n "güvercin": Doerfer'in çalışmalarında bu sözcük *gevârçîn* "güvercin" biçiminde geçer. Telhab Halaçları arasında yapılan derlemelerde bu hayvan adı için hem ötümsüz hem ötümlü ünsüzlerle söylenen biçimler tespit edilmiştir. Halaççada sıkça kullanılan bu sözcük de Eski Oğuz tabakasına ait bir kopya olarak düşünülmüştür (Doerfer, 1980, s. 196). Sözcük, Türkiye Türkçesinde *güvercin*, Azericede *göyarçîn*, Türkmencede *gö:gerçîn*, Kaşkaycada *göärçîn* biçimlerinde kullanır. Görüldüğü gibi sadece Halaççada sözcüğün son hecesinde uzun ünlü bulunur.

(27) THal.

bo gögârçî:nlâr bi:paçak pæniriy yæmäkkâ boşladılar
bu güvercin-ÇK bir kalıp peynir-BEL yeme-YÖN başla-GEÇ.3ÇK

“Bu güvercinler bir kalıp peyniri yemeye başladılar.”

yira:q “uzak”. Doerfer’e göre bu sözcük Halaççada *hira:q* olmalı (Doerfer, 1980, s.196). Sadece Halaçça dil coğrafyasının en kuzeybatısındaki Telhab’da bu sözcük *yira:q* biçiminde kullanılır. Sözcüğün başındaki /y-/ ünsüzü ve ünlü uzunluğunun korunması nedeniyle eski bir Oğuz tabakasına ait kopya olduğu düşünülen bu sözcük Eski Türkçede de *yıraç* ya da *ıraç* biçimlerinde normal uzunluktaki ünlülerle kullanılmıştır. Çağdaş Oğuz Dillerinde de genel olarak ünlü uzunluğunun kaybolduğu görülür. Türkiye Türkçesinde *ıraç*, Azerbaycan Türkçesinde *irağ*, Horasancada *irağ* biçimlerinde kullanılır. Sözcüğün orijinalinde bulunan ünlü uzunluğu Türkmencede ve Kaşkaycada korunmuştur. Sözcük Türkmencede *yira:q*, Kaşkaycada *ıra:y* biçiminde kullanılır.

(28) THal.

Mullaların artuqu Qomqa varur, Qom Tälxa:bda häyli yira:qar,

Molla-ÇK-İLG çok-İYE.3TK Kum-YÖN git-GEN.3TK Kum Telhab-AYR çok uzak-BİL

ullarıy artuqu dæq hārār biliyoriy?

Onların çok-İYE.3TK BAĞ erkek-BİL bil-ŞİM.2TK

Mollaların çoğu Kum’a gider, Kum, Telhab’dan çok uzaktadır, onların da çoğunluğu erkektir, biliyor musun?

Halaçlar ve Oğuzlar arasındaki en uzun soluklu ilişkiler İran coğrafyasında gerçekleşmiştir. Bu döneme ait veriler ilk tabakayla karşılaştırıldığında daha hacimlidir. Halaçlar, Halaç dil coğrafyasının neredeyse her yerinde Oğuzcanın konuşan Türklerle bir arada yaşamaktadır. Bu nedenle çoğu ikidilli (Halaçça-Farsça) olan Halaçlar arasında üç dillilik (Halaçça-Farsça-Oğuzca) azımsanmayacak kadar yüksektir. Telhab köyünde Oğuzca konuşan konuşan yaklaşık 400-500 Oğuz Türkü yaşamaktadır. Bu grup kendini Türk olarak görmekte olup Halaçların kendilerinden farklı olduğunu dile getirmektedir. Halaçlar bu köyde konuşulan Oğuzca’yı da belirli düzeylerde konuşurlar. Buna karşılık Oğuzlar genellikle bazı Halaçça sözcükler dışında Halaçça konuşamazlar. Diller arasındaki ilişki asimetrik olup daha çok Halaççada Oğuzca öğeler tespit edilmektedir. Derlediğimiz metinlerde görece daha geç kopyalanan Oğuzca sözcükler de kaydedilmiştir.

alış-vieriş “alışveriş”: Doerfer’ göre bu sözcük Halaççadaki geç Oğuz dönem etkisiyle oluşan tabakaya ait bir kopyadır. Doerfer ve Tezcan’ın Harrab Halaççasına dayanarak oluşturdukları sözlükte *alış-vieriş* “Handel” (Doerfer & Tezcan, 1980, s. 81) biçiminde gösterilen bu sözcük bir kopyadır, çünkü Doerfer’e göre sözcüğün Halaçça aslı *alum-satun* (1980, s. 197) olmalıydı. Sözcük, Türk dili coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Oğuz dil coğrafyasında da işlek olarak kullanılır: Gag. *alış-veriş*, TTü. *alışveriş*.

(29) THal.

bu baluqqa kälir o: alışviäriş yapor:r, çon Tälxa:bça bidik bâzâ:r vâ:rar

Bu köy-YÖN gel-GEN.3TK BAĞ. alışveriş yap-ŞİM.3TK çünkü Telhab-BUL büyük pazar var-BİL

“Bu köye gelir ve alışveriş yapar, çünkü Telhab’da büyük Pazar vardır.”

bâlâ “çocuk”. Telhab Halaççasında “çocuk” için iki sözcük kullanılır. Bunlardan ilki Farsçadan kopyalanan *kāl* “çocuk” (< Fars. *kāl* “olgunlaşmamış meyve”) sözcüğüdür. Bunun yanında *bala* “çocuk” sözcüğü de sıklıkla kullanılır. Bu sözcük, Eski Türkçede *bāla* formuyla uzun ünlülü tanıklanmıştır. Sözcüğün ilk hecesinde bulunan

uzun ünlü günümüzde Türkmencede korunmuştur. Türkmencede *bāla* olarak tanıklanan sözcüğün ünlüsü Azericede kısalmıştır. Azericede *bala* olarak kullanılan sözcük bu biçimde Halaççaya kopyalanmıştır.

(30) THal.

bālālar mæri:z oldikāy tāzi udiyo:llar, Mohammād mæri:z olmiş
Çocuk-ÇK hasta ol-ZFE erken uyu-ŞİM.3ÇK Mohammed hasta ol-GEÇ.3TK
“Çocuklar hasta olduğunda erken uyuyorlar, Muhammed hasta olmuş.”

dāli “deli”: Sözcük Halaççada uzun ünlülü değildir. Eski Türkçede *te:lbā* biçiminde tanıklanan sözcük Batı Oğuz dillerinde kısa ünlülü biçimde tanıklanır: Azerice *dāli*, Türkiye Türkçesi *dāli*. Bu sözcüğün ilk hecesindeki ünlü uzunluğu, aslı uzunlukları düzenli şekilde koruyan Türkmencede varlığını sürdürür. Sözcük Türkmençe *dā:li* biçiminde işlek olarak kullanılır (Doerfer, 1980, s. 198). Telhab Halaççasında kısa ünlülü kullanılması nedeniyle muhtemelen geç dönem Oğuz tabakasına ait bir kopyadır.

(31) THal.

qu:çaçakiy baluqiy dālisiri, rāfi:kimiyn lā:lā:siri,
sokak-BUL-ĀIT köy-İLG deli-İYE.3TK-BİL arkadaş-İYE.1TK-İLG kardeş-İYE.3TK-BİL
bālā olduqiy mæri:z olmiş
çocuk ol-ZFE hasta ol-GEÇ.3TK
“Sokaktaki (adam), köyün delisidir, arkadaşımın kardeşiridir, çocukken hasta olmuş.”

gāli:n, kāli:n “gelin”: Halaççada her iki biçim de sıklıkla kullanılır. Sözcüğün Oğuz dilleri olan Türkçe, Türkmençe ve Azericede *gālin* (sadece Kaşkaycada *gālim*) biçiminde kullanılması, Telhab Halaççasında tanıklanan *gāli:n* ifadesinin diğer ağızlarda olduğu gibi (Doerfer, 1980, s. 202) Oğuz dillerinden (yüksek ihtimalle Azericeden) kopyalandığını işaret etmektedir. Kayıtlarda aynı örnekte geçtiği için *ku:rākān* “damat, güvey” sözcüğünden de bahsetmeliyiz. Moğolca kökenli (< Moğ. *kūrāgān* “damat”) bu sözcüğün Halaççaya Oğuzca üzerinden geçtiği düşünülmektedir. Sözcük, Moğolların egemen Oğuz coğrafyasında yoğun bir işlek bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde bu sözcük, Türkmencede *kō:rākān*, Horasancada *kirekān* biçiminde kullanılan sözcük Azericede *kūrākān*’dir. Bu sözcük muhtemelen Azericeden Halaççaya kopyalanmıştır (Doerfer, 1980, s. 199).

(32) THal.

hirkāk kişikā biz hayumuz kūdāy yā: kurākān, bizkā hayallar gāli:n
Erkek kişi-YÖN biz söyle-GEN.1ÇK damat BAĞ damat, biz-YÖN söyle-GEN.3ÇK gelin
“Erkek kişiye küdey ya da küreken deriz, bize de gelin derler.”

kōmāk “yardım”: Bu sözcüğün *kemāk* biçiminde diğer Halaçça ağızlarından örneği bulunmasına rağmen yaptığımız araştırmada Telhab Halaççasında sadece /ö/ yuvarlak ünlülü biçimi tanıklanmıştır. Sözcüğün yuvarlak biçimli örneğinden yola çıkarak Doerfer sözcüğün Oğuz dillerinden Halaççaya kopyalandığını düşünülmektedir. Gerçekten sözcük, günümüzde Azerice ve Türkmencede *kōmāk* biçiminde kullanılmaktadır (Doerfer, 1980, s. 203)

(33) THal.

mæn säsiy zabt itgäm köräbiligäniyz mæn boşarlıg olubilsäm
ben ses-BEL kayıt et-GEL-1TK gör-YET-GEN.ŞART.2TK men başarılı ol-YET-ŞART-1TK
sizkä här vâqt kömək itgäm
siz-YÖN her vakit yardım et-GEL-1TK

“Sesi kaydedeceğim, eğer başarılı olduğumu görürseniz her zaman size yardım edeceğim.”

qaynarva:du “kayın eşi, elti, görümce”: Geç dönem Oğuzca etkisiyle Halaççaya kopyalandığı kesin olan birimlendendir. Bu akrabalık terimi iki sözcüğün birleşiminden meydana gelmiştir. İlk sözcüğün kökünde bulunan vurgusuz dar ünlü sıfırla nöbetleşmiştir. Doerfer’e göre bu yapı gerçekte Halaççada *qādun kissi* (< Az. *gay(in)-arvadı*) biçimindedir (Doerfer, 1980, s. 199). Telhab köyünde yapılan derlemelerde bu kavram için daha çok *qaynarvādu* teriminin kullanıldığı tespit edilmiştir.

(34) THal.

ullar mährâ:qa vardıqäy tuno:r vâ:rrattu qaynarva:dum o: mæn hikmäk
Onlar tarla-YÖN var-ZFE tandır var-EKF.GEÇ.3TK görümce-İYE.1TK ve ben ekmek
yaparrattuq, şa:mçağı hävkä kâldikäy hävkä varrattu,
yap-GEN.EKF.GEÇ.1ÇK akşam vakti ev-YÖN gel-ZFE ev-YÖN var-EKF.GEÇ.3TK
yiyärrättillär, qaynarva:dum. cuwâ:nätti raxmätkä vardu.
ye-GEN-EKF.GEÇ.3ÇK görümce-İYE.1TK genç-EKF.GEÇ.3TK rahmet-YÖN git-GEÇ.3TK

“Onlar tarlaya gittiklerinde, tandır vardı, görümcem ve ben ekmek yapardık, akşam vakti eve geldiklerinde ekmek yerlerdi, görümcem gençti, vefat etti.”

nökær “hizmetli, köle”: Moğol kökenli olup yine Azericeden Halaççaya kopyalanmış bir sözcüktür (Doerfer, 1980, s. 199). Bu sözcüğün Telhab Halaççasındaki kullanım alanı sınırlıdır. Derlenen metinler incelendiğinde sadece bir kere kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözcük günümüzde Türkmencede ve Horasancada *nökär* “köle” biçiminde kullanılmaktadır.

(35) THal.

haymuş, olta memnun, här næ hişo:riy mæn nökäriym
de-GEÇ.3TK ol-EMİR.3TK memnun her ne iste-ŞİM.ŞART.2TK ben köle-İYE.2TK-BİL.1TK

“demiş, tamam (güzel) olsun, her ne istiyorsan ben kölenim.”

vur- “vurmak”: Bu sözcük Telhab Halaççasında sıklıkla kullanılır. Doerfer’e göre sözcük, Yakutçadaki *ür* “vurmak” ve gerçek Halaççadaki *hurr*- “vurmak” tanıkları nedeniyle Batı Oğuz dillerinden kopyalanmış olmalıdır (Doerfer, 1980, s. 199). Günümüz Batı Oğuz dilleri Türkiye Türkçesi ve Azericede *vur*- biçiminde işlek olarak kullanılır.

(36) THal.

mænım tälvizyunum xærâ:b olduki una äkki vurrattım
benim televizyon-İYE.1TK bozul-ZFE ona iki vur-GEN.EKF.GEÇ.1TK

“Televizyonum bozulduğunda ona iki (defa) vururdum.”

yäkkä “iri, büyük”: Bu sözcük Moğolca kökenlidir. Moğolca *yeke* sözcüğü Oğuz dillerine kopyalanmıştır. Azericede *yekä* ve Anadolu ağızlarında *yeke* biçiminde tanıklanan sözcük muhtemelen Azericeden Halaççaya kopyalanmıştır. Diğer Halaç ağızlarında olduğu gibi (Doerfer, 1980, s. 200). Telhab Halaççasında da sözcükteki ötümsüz ünsüz ikizleşmiştir.

(37) THal.

iç yäkkä qara kætâ:b içgär vâ:rrattu hæmkælä:sımqa haydum bo næsâr?
Üç büyük kara kitap içeride var-EKF.GEÇ.3TK sınıf arkadaş-İYE.1TK-YÖN söyle-GEÇ.1TK bu nedir
“İçeride üç büyük kitap vardı, sınıf arkadaşına sordum: Bu nedir?”

yäŋgi “yeni”: Eski Türkçe *yaŋı* olarak tanıklanan sözcük tipik olarak Oğuz dillerinde *yäŋi*’ye gelişmiştir. Günümüzde Türkiye Türkçesinde *yeni*, Azericede *yeni*, Kaşkaycada *yenŋi*, Horasancada *yenidän* “yeniden” (bu sözcükte varlığını sürdürür), Türkmençe *yaŋı* “kısa bir süre önce” biçimlerinde işlek olarak kullanılır. Eski Türkçe sözcüğün sadece Oğuz dillerinde öndamaksillaşması ve bu sözcüğün bu şekliyle Telhab Halaççasında kullanılması sözcüğün muhtemelen geç dönem Oğuzca kopya olduğunu gösterir.

(38) THal.

ne vâqt yæŋgi matal hişitsäm yazo:m ki færa:muş itmägäm.
ne vakit yeni masal işit-ŞART-1TK yaz-ŞİM.1TK BAĞ unut-OLZ-İST-1TK
“Ne vakit yeni masal işitsem yazıyorum ki unutmayayım.”

yurȳa:n, *yorȳa:n* “yorgan”: Telhab Halaççasında iki varyantı (ilk hecesinde hem dar ünlülü hem de geniş ünlülü biçim mevcut) tanıklanan bu sözcük Eski Türkçede üç heceli olarak *yoyurȳan* biçiminde tanıklanmıştır. Sözcük Oğuz dillerinde de yaygın biçimde kullanılır: Türkiye Türkçesi *yorgan*, Azerice *yorȳan*, Sonkorca *yorȳan*, Horasanca *yorȳan*, Türkmençe *yorȳan* ve Kaşkayca *yorȳa:n* (Doerfer, 1980, s. 203). Görüldüğü gibi günümüzde sözcüğün sesletiminde Telhab Halaççası ile Kaşkayca ünlü uzunluğunu koruması bakımından benzerlik gösterir.

(39) THal.

yurȳa:n tikmäk bizim işimizzätti, yurȳa:n tikärrättik
yorgan dikmek bizim iş-İYE.1ÇK-EKF.GEÇ.3TK yorgan dik-GEN.EKF.GEÇ.3TK
“Yorgan dikmek bizim işimizdi, yorgan dikedik.”

TARTIŞMA ve SONUÇ

İran, çok çeşitli yüzyıllar boyunca çok fazla etnik topluluğa ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Selçuklulardan itibaren bu bölge Türk halklarının da önemli bir yaşam alanı hâline gelmiştir. Tarihsel olarak Oğuzların yayılma alanlarından olan İran, Oğuzcadan farklı özellikler gösteren bir Türk dili konuşan Halaçlara da günümüzde ev sahipliği yapmaktadır. Orta İran’ın dağlık bölgelerindeki irili ufaklı köylerde yaşayan bu halk Oğuzlarla genellikle aynı coğrafyalarda yaşamıştır. Yüzyıllardır süren bu temasın dilsel sonuçları da olmuştur (Doerfer, 1980, s. 189-190). Bu makalede en büyük Halaç köyü olan Telhab’da konuşulan dildeki Oğuzca unsurlar tartışılmıştır. Telhab’ı diğer Halaç köylerinden ayıran özellik Halaçça ve Oğuzca konuşan kişi sayısının da fazla olmasıdır (bk. Güzel,

2021). Bu nedenle bu köyde Halaçça-Farsça dil ilişkilerinin yanında Halaçça-Oğuzca dil ilişkileri de gelişmiştir. Sadece 18 kişiden alınan veriler bile Halaçça etkiyi göstermesi açısından önemli olmuştur. Telhab Halaççası ünlü ve ünsüz sistemi açısından Farsçanın olduğu kadar Oğuzcanın da etkisi altındadır. /q-/ > /g-/, /-q-/ > /x/, /t-/ > /d-/, /-d-/ > /-y-/ ses değişimlerinin sıklıkla görülmesi Oğuzcanın etkisini göstermektedir. Bu etki sadece ses düzeyinde görülmez. Dil ilişkileri çalışmalarında sıklıkla üzerinde durulan bağımlı biçimlerin kopyalanması da Telhab Halaççasında sık görülen bir olgudur. Telhab'da Halaççanın karakteristik hâl ekleri, kişi ve kip çekimi gibi özellikleri devam etmekle birlikte Oğuzca eşdeğerlerinin de sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Oğuzcanın etkisi en açık şekilde bağımsız biçimbirimlerde gözlemlenmektedir. Halaçlar ve Oğuzlar uzun süreli bir dil ilişkisi geçmişine sahip oldukları için biçimbirimler iki seviyede incelenmektedir. İlk seviyede Halaçça-Oğuzcanın tarihsel dönemdeki ilişkisine dayalı kopyalar ele alınmaktadır. Bu döneme ait kopyalar arasında *ba:lduz*, *yira:q*, *gögerçi:n* gibi birimler tespit edilmektedir. İkinci döneme ait veriler ise daha çoktur. Bu döneme ait verilerde *yur̄ya:n*, *yorya:n*, *yāngi*, *yākkā*, *vur-* gibi farklı sözcük türlerine ait kopyalar göze çarpmaktadır. Kuşkusuz bu veriler daha fazla çoğaltılabilir. 18 kişiden alınan sınırlı verilerde Oğuzcanın etkisi tespit edilmiştir.

ÖNERİLER

Bu çalışma Telhab Ağzı ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada Halaçça-Oğuzca dil ilişkileri sadece katılımcıların verilerinden yola çıkılarak gösterilmeye çalışılmıştır. En kalabalık Halaç köyü olan Telhab'dan derlenecek farklı malzeme ile Oğuzca etki daha da ayrıntılandırılabilir. Halaç ve Oğuz varyantları arasındaki yüzyıllar süregelen ilişki varyantlardan derlenecek malzemeye daha iyi incelenmeyi beklemektedir. Halaçların nüfusunun azlığı ve konuşur sayısının her geçen gün azalması nedeniyle bu tür çalışmaların hemen yapılması önerilmektedir. Yapılan her çalışma sonucunda ağızlar arasında karşılaştırmalı çalışmaların önü açılacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (2021a). İran da yok olma tehlikesi altındaki bir Türk dili değişkesi Halaçça ve Halaç dil topluluğu. *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 55–77.
- Akkuş, M. (2021b). Halaç Türkçesi ağızlarının algoritmik uzaklığı Levenshtein Uzaklık Algoritması tabanlı bir çözümlenme. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 6(1), 247–267. <https://doi.org/10.32321/cutad.897079>.
- Akkuş, M. (2022). Lexical copies in Khalaj A contribution to the World Loanword Database WOLD. *Turkic Languages*, 26(2), 31–52.
- Akkuş, M., & Ahmadi, S. (2023). The Central dialect of Khalaj. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 13(23), 39–82.
- Bosnalı, S. (2009). İran Halacistan bölgesinin etnik-dilsel yapısı ve Halaç Türkçesi. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler* 1, Atatürk Üniversitesi Yayınları, ss. 191-200.
- Bosnalı, S. (2010). Halaççanın yitim ve değişim sürecine tasarlama kipleri açısından bir bakış. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 67–86.
- Bosnalı, S. (2012). Dil edimi açısından Halaççanın konumu. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (32), 45–67.
- Ceylan, E. (1994). Türkçe y-~ø, Halaçça h-, Çuvaşça ś-, y-, v- Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 145-158.

- Doerfer, G. (1971). *Khalaj Materails* (with the collaboration of Wolfram Heschi Hrtwig Scheinhardt, Semih Tezcan). Bloomington: Indiana University Press.
- Doerfer, G. (1974). Eski Türkçe ile Halaçça arasında şaşırtıcı bir koşutluk. *TDAY Belleten 1973-1974*, 1-12.
- Doerfer, G. (1978). Khalaj and its relation to the other Turkic languages. *TDAY-Belleten 1977*, 17-33.
- Doerfer, G. (1980). Oghusische Lehnwörter im Chaladsch. *Harvard Ukrainian Studies* (34), 189-204.
- Doerfer, G. & TEZCAN, S. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*, Akademiai Kiadó.
- Doerfer, G. (1988). *Grammatik des Chaladsch*. Turcologica 4, Harrassowitz Verlag.
- Doğan, T. (2016). Halaç Türkçesinde (-DXK) ekinin bitimsiz (çekimsiz) fiillerde kullanımları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (56), 723-737.
- Doğan, T. (2017). Halaç Türkçesinde anlam kopyalarının bir kaynağı: Farsça zeden 'Vurmak, vd.' fiili. *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, ss. 176-184.
- Doğan, T. (2019). Halaç Türkçesinde sıfat-fil eki -GXLX ~ -KXLX üzerine. *Karadeniz Araştırmaları XVI/64*, 695-709.
- Dolati, M. (2017). Halaçça: belgeleme ve dilbilgisi çalışması [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Dolati, M. (2022). *Halaç Türkçesi (Merkez ili ağızları)*. Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kaşgârlı Mahmûd, Divânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökdağ, B. A. (2010a). Halaççada 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra kullanılan yönelme hali ekinin görünümü. *İran'da Türkçe*, Orient Institut.
- Gökdağ, B. A. (2010b). Halaç Türkçesiyle yazılan ilk Türkçe eser. *II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi*.
- Gülsevin, G. (1992). Türk dilinde kelime başı ünsüzü üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 35 (1987), 173-200.
- Gülsevin, G. (2016). Eski Türk yazıtlarında kelime başında /h-/ sesi gösterilmiş miydi? (Was the Initial /h-/ Shown in the Old Turkic Inscriptions?). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (42), 127-136.
- Güzel, H. (2018). Talat Tekin ve Türk dillerinin sınıflandırılması. E. Yılmaz, N. Demir & İ. Sarı, (Ed.), *Talat Tekin ve Türkoloji içinde*, (ss. 183-192), Nobel Akademik Yayınları.
- Güzel, H. (2019). Telhab Halaççası kiplik işaretleyicileri üzerine notlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 30, 43-52. <https://doi.org/10.20427/turkiyat.541290>.
- Güzel, H. (2020). Telhab Halaçları üzerine toplumdilbilimsel bir değerlendirme. E. Yılmaz, N. Tezcan & N. Demir (Ed.), *Semih Tezcan ve Türkoloji içinde* (ss. 429-440), Nobel Yayınları.
- Güzel, H. (2021). Dil ilişkileri bağlamında Halaçça [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Güzel, H. (2022). Khalaj Literary Production in an Electronic Cultural Environment in the Context of Cultural Sustainability. *Milli Folklor* (136), 94-108. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1038429>.
- Güzel, H. (2023b). Some observations on Persian copies in Khalaj case of Talkhab dialect. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (58), 21-0. <https://doi.org/10.21563/sutad.1347292>.
- Güzel, H. (2023b). Halaççada olumsuzluk. *Türkbilig*, (46), 333-345.
- Johanson, L. (2002). *Structural factors in Turkic languages*. Routledge.

- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University Press.
- Hatami Khajeh, B. (2013). İran'da yaşayan Halaçların sosyo-kültürel yapısı [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Konukçu, E. (1997). Halaç. *TDVİA*, c. 15, 1997, s. 228-229.
- Mınorsky, V. F. (1950). Halaç Türk diyalekti. *TDED*, c. IV/ 1-2, 83-106.
- Ragagnin, E. (2020). Major and minor Turkic Language islands in Iran with a special focus on Khalaj. *Iranian Studies* 53 (3-4), 573-588. <https://doi.org/10.1080/00210862.2020.1740881>.
- Schönig, C. (2013). Modern Türk dillerinin eş zamanlı tasnifi ve tarihsel yönleri. (çev., İsa Sarı) *Dil Araştırmaları*, 12 (12), 221-257.
- Tezcan, S. (2018). 8. yüzyılda Afganistan'da Halaç prensesleri, günümüzde Orta İran'da Halaçlar ve dilleri. *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 28, 231-254.
- Tezcan, M. (2019). Halaçların menşei. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 632-654.

Etik Metni: Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazara aittir. Makalenin etik kurul izni Hacettepe Üniversitesi/Yayın Etiği Kurulu tarafınca 19.12.2017 tarih 35853172/433-20 sayılı kararı ile alınmıştır.

Yazar(lar)ın Katkı Oranı Beyanı:

KATKI ORANI	KATKIDA BULUNAN YAZAR
Fikir ve Kavramsal Örgü	%100
Literatür Tarama	%100
Yöntem	%100
Veri Toplama	%100
Verilerin Analizi	%100
Bulgular	%100
Tartışma ve Yorum	%100

Finansal Destek: Bu çalışmanın yazım sürecinde katkı ve/veya destek alınmamıştır.

Bilgilendirilmiş Onam Beyanı: Çalışmaya katılan tüm katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır.

Veri Kullanılabilirlik Beyanı: Veri setlerine ilişkin soru vb. için, sorumlu yazar ile iletişime geçilmelidir.

Çıkar Çatışması: Yazarın araştırma ile ilgili diğer kişi, kurum ve kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu eser CC BY (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.tr>) ile lisanslanmıştır.

Sorumluluk Reddi/Yayıncı Notu: Tüm yayınlarda yer alan ifade, görüş ve veriler yazar(lar) ve katkıda bulunan(lar)ın görüşleridir. IJOESS ve/veya editör(ler), içerikte belirtilen herhangi bir fikir, yöntem, talimat veya üründen kaynaklanan kişiler veya mülke yönelik zararlardan ve ihlallerden sorumlu değildir.